

ФІЛОСОФІЯ XVIII СТОЛІТТЯ

Юрій Федорченко

КАНТІВСЬКИЙ ШЛЯХ ДО ТАБЛИЦІ КАТЕГОРІЙ

I

Плідне дослідження далеко не завжди розпочинається цілком усвідомлено. Дослідник, переймаючись певним запитанням, часто не усвідомлює того, що воно викличе нові запитання, нові теми, в яких первісне запитання загубиться. Щось подібне ми можемо сказати про Кантів шлях до отримання таблиці категорій.

Певною мірою сам Кант в «Критиці чистого розуму» (далі – K_rV) на початку трансцендентальної аналітики схематично показав свій шлях до таблиці категорій (далі – ТК). «Ця [трансцендентальна. – Ф.Ю.] аналітика є розчленуванням усього нашого апріорного пізнання на елементи чистого розсудкового пізнання. У ній слід мати на увазі таке: 1) щоби поняття були чистими, а не емпіричними; 2) щоб вони належали не до споглядання і чуттєвості, а до мислення і розсудку; 3) щоб вони були елементарними поняттями і відрізнялися від похідних або складених із них понять; 4) щоб їх таблиця була повною, і щоб вони повністю заповнювали все поле чистого розсудку» [Kant, 1911: S. 83]¹. Тож дослідження кантівського шляху до ТК передбачає, поміж іншого, і відповіді на запитання про виконання кожної з чотирьох щойно зазначених вимог. Ці вимоги, принаймні перші три, є складниками програми дослідження повноти ТК. Четверта вимога є власне декларацією самої програми. При цьому дані вимоги можуть уточнюватися і деталізуватися, як показав Гайнц Гаймзьот у статті «Походження і розвиток кантівської таблиці категорій» [Heimsoeth, 1970: S. 113–114].

Якщо умовно розглядати кантівські формулювання вимог щодо категорій на початку Трансцендентальної Аналітики K_rV (поза реальним часом їх формулювання) як вихідну програму дослідження проблеми категорій, зокрема проблеми повноти ТК, а весь інший творчий доробок Канта – як виконання такої програми, то можна спробувати визначити точний період виконання Кантом кожної із цих вимог. Можна навести твори, рефлексії чи листи Канта, які вже засвідчують або саме виконання тих чи тих вимог, або принаймні створення безпосередніх передумов для виконання

© Ю. Федорченко, 2014

¹ Посилання на тексти Канта, крім спеціально зазначених випадків, здійснюються за класичним виданням Kant's *gesammelte Schriften*, що видається з 1900 (послідовно Пруською Королівською Академією наук, Пруською Академією наук, Німецькою Академією наук у Берліні, Академією наук НДР та Берлінсько-Бранденбурзькою Академією наук). На сьогодні вийшло друком 29 томів. Повний бібліографічний опис всіх цитованих томів подано нами у Списку літератури. Подальші посилання на них у тексті статті мають таку форму: аббревіатура AA (від Akademie Ausgabe), рік видання, номер сторінки.

якоїсь з них. Але, звісна річ, нас цікавить тут не стільки історико-філософський зріз проблеми, скільки можливість ще раз переосмислити разом із Кантом його шлях до ТК, на якому ми могли би чітко зафіксувати кожен новий шабель і поворот думки мислителя. Іншими словами, ми прагнемо збагатитися кантівським досвідом проходження цього шляху. Це безперечно стане нам у пригоді, коли ми спробуємо вже самостійно здійснити спробу обґрунтування повноти ТК. Дослідження, результати якого викладені у цій статті, є власне підготовчою роботою до такого обґрунтування.

Кантів лист до Герца від 21.02.1772 прийнято розглядати як письмове засвідчення початку усвідомленої роботи над ТК². Але в будь-якому разі кантівський шлях до ТК розпочався значно раніше. Як влучно зазначив Петер Шульте, «кантівське філософування розпочинається і завершується рефлексією щодо метафізичних початків природознавства» [Schulthess, 1981: S. 1]. Ми вправі вважати, що така рефлексія органічно містить і рефлексію щодо природи категорій. Ще у своїй першій праці «Думки про істинну оцінку живих сил і обговорення доведень, якими послуговувався пан Ляйбніц та інші механіки в цій суперечці, разом з деякими попередніми міркуваннями, що стосуються сили тіл взагалі» (1746–1749), долучаючись до суперечки щодо природи сили, Кант розпочинає свої рефлексії і щодо природи категорій, адже в понятті «сила», як зазначив Петер Шульте, «фокусуються метафізичні проблеми: субстанції, відношення, кількості і якості» [Schulthess, 1981: S. 1]. На ґрунті прояснення згаданих вище метафізичних проблем у майбутньому постає, поміж іншого, і кантівське вчення про категорії, зокрема й сама ТК. Але 1746 року Кант, звісно, ще не міг усвідомити всю складність проблеми категорій, і зокрема проблеми повноти ТК. У зазначеній праці Кант жодного разу не вживає термін «категорія», і все ж саме там він неусвідомлено розпочав свій шлях до ТК.

Кантові праці 1750–60-х років не свідчать про прагнення автора отримати ТК. Ба більше, у докритичних творах Канта термін «категорія» не вживається взагалі. У дисертації 1770 року Кант починає говорити про розсудкові поняття, але у цей період Кантові «розсудкові поняття» і «категорії» не слід ототожнювати. При аналізі цієї дисертації певну проблему складає її латиномовність, а відтак необхідність шукати німецькі відповідники латинських термінів. Для Канта критичного періоду «категорія» («die Kategorie») і «чисте поняття розсудку» («der reine Verstandesbegriff») є синонімами. Таким чином, відшукавши у ранніх Кантових текстах відповідники даних понять, ми відшукуємо ці поняття на попередніх стадіях їхнього становлення.

Ту обставину, що Кант тривалий час не використовував у своїх творах термін «категорія», можна пояснити певною близькістю до вольфівської традиції. Як відзначає Джованні Сала: «у “Philosophia prima sive Ontologia” Вольфа старий термін “категорія” не зустрічається. Поняття, які він обговорює, зустрічаються в тексті під ім’ям “termini ontologiei”, “termini metaphysiei” або “notiones primae”» [Sala, 2005: S. 184]. Навіть у KrV, поряд з терміном «категорія», Кант використовує як синонім термін «чисте поняття розсудку» (der reine Verstandesbegriff). Так, § 10 Трансцендентальної Аналітики KrV називається «Von den reinen Verstandesbegriffe oder

² Кант пише, зокрема: «...я ...спробував підвести трансцендентальну філософію, а саме всі поняття цілком чистого розуму [aller Begriffe der gänzlich reinen Vernunft], під певне число категорій, але не так, як це зробив Аристотель, який навмання поставив їх у своїх десятих предикаментах поруч одне з одним, в тому вигляді, як він їх знайшов, а так, як вони самі по собі розподіляються по класах згідно з небагатьма основними законами розсудку [so, wie sie sich selbst durch einige wenige Grundgesetze des Verstandes von selbst in Klassen einteilen]» [AA, 1922: S. 132].

Kategorien» («Про чисті поняття розсудку або категорії»). Саму появу у Канта поняття «категорія» іноді пояснюють близькістю до німецької аристотелівської традиції [Sala, 2005: S. 184]. З терміном «категорія» у Канта ми вперше зустрічаємося у листі до Герца від 21. 02. 1772. Термін «категорія» також зустрічається у кількох Кантових рефлексіях (далі – R), які приблизно припадають на цей час і навіть трохи раніше: R 3766 (1764–1766): «Unitas est vel absoluta (categorica)...» [AA, 1926: S. 287]; R 4276 (1770–1771): «Categorien sind die allgemeinen handlungen Vernunft» [ibid., S. 492]. Але прийняття останнього звісно можливо, якщо ми погоджуємося з датуваннями Адікеса та його підходами щодо визначення часу виникнення тієї чи іншої рефлексії, однак точність датування рефлексій за Адікесом все ж не можна розглядати як абсолютно достовірну, вона має лише високий ступінь ймовірності. Датування листа Канта до Герца не викликає жодних сумнівів, тому ми вважаємо, що Кант саме в цьому листі вперше, так би мовити, офіційно вживає термін «категорія». Варто звернути увагу: якщо у Кантових рефлексіях 1770-х років ми зустрічаємо термін «категорія» неодноразово, то у кантівському листуванні зазначеного періоду цей термін не зустрічається взагалі, звісно за винятком листа Канта до Герца від 21 лютого 1772 року. У Кантових листах 1780-х і особливо 1790-х років цей термін зустрічається доволі часто. Але повернемося до початку 1770-х років, насамперед до дисертації 1770 року. Порівнюючи її з KGV, ми можемо зазначити, що вона не лише не містить термін «категорія», але й на час роботи над нею Кант навіть не мав поняття, яке би наближено нагадувало поняття категорії початку 1780-х років. Справді, Кант у дисертації здійснив доволі важливий крок до ТК. Він ідентифікує час і простір як чисті споглядання, а не чисті поняття розсудку. Але такий крок на той час не був свідомим кроком до ТК, хоча він, безперечно, наближував Канта до останньої. Можна сказати, що 1770 року Кант неусвідомлено виконує першу і другу вимоги щодо ТК. У дисертації нас цікавлять насамперед витоки Кантової рефлексії щодо категорії, на яких власне і мало би надалі формуватися кантівське поняття категорії. Хоча Кант і міг 1772 року дещо несподівано почати використовувати *термін «категорія»*, та він не міг так само несподівано отримати своє *поняття категорії*, зокрема те, з яким ми маємо до діла у KGV.

Може здатися, що Кантова ТК постає лише на ґрунті аналізу онтологічних понять, на які була так багата вольфівська філософія. Так, Тонеллі наголошує на тому, що самі кантівські категорії походять не від аристотелівських категорій, а від основних або неподільних далі понять, які зустрічаються у творах Крузіуса, Тьоніуса, Тетенса, Ламберта та інших [Tonelli, 1964: S. 236]. До певної міри воно так і є, однак це лише до певної міри. Кантівська ТК постає не лише на цьому ґрунті, її формування було би неможливе без рефлексії щодо самої природи категорії, без рефлексії стосовно поняття «категорія» як такого. 70-ті роки XVIII століття – період «Кантового мовчання» – були роками рефлексії щодо поняття «категорія» як такого. Протягом 1770-х років Кант не згадує публічно або в листах, за винятком листа до Герца 1772 року, про категорії, бо він ще не розуміє, що це таке. Він змінює свої погляди на їх природу, він проводить метафізичну і трансцендентальну дедукцію категорій. Він отримує певні результати щодо категорій, які оприлюднює у 1781 році в KGV, однак він і надалі у 1780–90-х роках продовжує шукати шлях до розуміння природи категорії. Шлях до ТК перетворюється для Канта на шлях до його трансцендентальної філософії; не дарма ж він називає ТК саме трансцендентальною таблицею. Отож спробуємо відшукати витоки Кантової рефлексії щодо природи

категорій саме в дисертації 1770 року та листі до Герца від 1772 року, залучаючи при цьому деякі Кантові рефлексії того часу.

Отже у дисертації нас цікавлять витoki Кантових рефлексій щодо поняття категорії як чистого поняття розсудку. Як вже зазначалося вище, текст дисертації 1770 року написано латиною, що спричиняє додаткові труднощі для дослідження. Справа в тім, що у німецькій мовній традиції, починаючи з Майстра Екгарта і Мартина Лютера, латинське «ratio» німецькою перекладали як «Vernunft» (розум), під яким розуміли нижчу когнітивну здатність, разом з тим латинське «intellectus» німецькою перекладали як «Verstand» (розсудок), під яким розуміли вищу когнітивну здатність. Кант так само, як і до нього, перекладає «ratio» через німецьке «Vernunft», а «intellectus» – через німецьке «Verstand», але вкладає у ці поняття, хоча і з деякими нюансами, прямо протилежні значення. Нюанси стосуються передовсім Кантової відмови від можливості інтуїтивного пізнання, отже – і від практики, яка раніше була пов'язана з використанням поняття «Intellectus archetypus», що в свою чергу не могло не позначитися на кантівському розумінні понять «Verstand» і «Vernunft». Нова практика використання даних понять знайшла своє продовження у філософії Гегеля вже у XIX столітті. А через Гегеля, враховуючи вплив останнього в першій третині XIX століття, вона здобуває неабияке поширення. Попри певні винятки, – йдеться, зокрема, про таких різних мислителів, як Шопенгавер і Больцано, – запроваджена Кантом практика використання даних понять донині залишається панівною у німецькомовній філософії.

Аналіз як дисертації 1770 року, так і листа до Герца від 21 лютого 1772 року справляє враження, що на початку 1770-х років Кант не дуже чітко розрізняє розсудок і розум. Швидше за все на нього продовжувала впливати стара практика використання цих понять. Подекуди Кант використовує у дисертації «intellectus» і «ratio» та похідні від них як синоніми. Така практика переходить на початку 1770-х років і на Кантове використання понять «Verstand» і «Vernunft». Власне, враховуючи цю практику, потрібно взяти до уваги і Кантове використання поняття «mens». Здається, витoki кантівської тріади пізнавальних здатностей: розсудок, здатність судити, розум, слід було би шукати у дисертації, вжитку термінів «intellectus», «ratio», «mens». Але це не означає, що ми говоримо про пряму відповідність цих термінів пізнішим кантівським поняттям. Втім, рефлексії, представлені в дисертації 1770 року, де ми зустрічаємо зазначені латинські терміни, безперечно склали основу для вироблення тріади пізнавальних здатностей, на розгляді яких Кант докладно зупиняється у вступі до «Критики здатності судити», та з якими ми вже знайомимось в першій критиці Канта.

Але нас насамперед цікавить практика використання Кантом у дисертації 1770 року понять «intellectus» і «ratio», а відтак і «поняття розсудку» (conceptus intellectus) і «поняття розуму» (conceptus rationis). Відразу зазначимо, що ми схильні інтерпретувати поняття intellectus як розсудок (нім. Verstand), а поняття ratio як розум (нім. Vernunft). Як зазначено вище, це не суперечить практиці використання даних понять у німецько-латинській філософській традиції (вираз, можливо, занадто сміливий) того часу, або, як іноді говорять, німецькій аристотелівській традиції, до якої належав і Кант, принаймні у період роботи над дисертацією. Але у 1770 році Кант ще далекий від свого розрізнення розсудку і розуму, якого він досягає в KrV. Так, на першій же сторінці дисертації [AA, 1911: S. 387] ми зустрічаємо вираз: «ideae intellectus» (ідеї розсудку). Даний вираз для Канта через десять років стане неможливим, у KrV ми зустрічаємо лише вираз ідеї розуму, однак для Канта у 1770 році вираз «ideae intellectus» цілком прийнятний. Кантове розуміння поняття ідеї за десять років

казало суттєвих змін. Існують певні підстави шукати вплив на Канта Локового вчення про ідеї наприкінці 1760-х – на поч. 1770-х років. Натомість у працях 1780-х років ми маємо розуміння ідеї, зорієнтоване швидше на Платона ніж на Лока.

Додаткові підстави для твердження, що Кант у 1770 році ще далекий від свого пізнішого (1780-х років) розрізнення розсудку і розуму, нам дає наступний вираз у дисертації: «абстрактні ідеї, які ум (mens) отримує від розсудку (intellectus)». Тут розсудок нібито постає як нижча здатність душі, відповідно – як нижча пізнавальна здатність. Водночас у дисертації (§ 4) зустрічаються положення, які нібито стверджують протилежне, а саме, що intellectus (розсудок) є вищою здатністю душі. Останнє положення засвідчує, що Кант у 1770 році ще зберігає тісний зв'язок з попередньою традицією. Нагадаємо, що в працях німецького філософа 1780–90-х років вищою здатністю душі постає саме розум, чи, точніше, здатність бажати, відповідна вищій пізнавальній здатності – розуму. Це засвідчило абсолютний розрив з попередньою німецькою філософською традицією. Сам Кант вираз «абстрактні ідеї, які ум (mens) отримує від розсудку (intellectus)» є доволі незрозумілим. Канта можна було б запитати, що означає отримує, звідки вони у розсудку тощо. Цей вираз дещо нагадує міркування у першому розділі другої книги Локової «Проби про людське розуміння». Лок запитує, звідки «understanding» може отримувати свої ідеї та як вони поступово потрапляють у «mind». Ми не візьмемо на себе відповідальність перекласти ці терміни («understanding», «mind»), оскільки це потребує серйозного попереднього опрацювання англійського тексту. Але все ж відзначимо певні аналогії між міркуваннями Лока і Канта. Саме на цю аналогію ми й звернемо тут увагу, оминувши аналіз практики використання Локом термінів «understanding» і «mind». Тож ми лише вказали на можливі прямі чи опосередковані впливи Локової філософії на Канта в даному питанні. Підтвердження впливу Лока можна відшукати у Кантовій рефлексії 3930, де подибуємо висловлювання щодо Локового вчення про ідеї. Ця рефлексія припадає на часу роботи Канта над дисертацією.

У дисертації Кант справді був ще далеким від чіткого розрізнення розсудку і розуму. В цьому відношенні цікавими є ще кілька місць у тексті дисертації. Насамперед, слід вказати на судження у § 3: «Intelligentia (rationalitas) est facultas subiecti, per quam, quae in sensus ipsius per qualitatem suam incurtere non possunt, repraesentare valet» [AA, 1911: S. 392]; та вираз «Cognitio, quatenus subiecta est legibus sensualitatis, est sensitiva, intelligentiae, est intellectualis s. rationalis» [ibid., S. 392]. Ці тексти майже не піддаються адекватному перекладу українською. В перекладі губиться первісне значення даних положень. Але все ж можна констатувати, що у дисертації швидше має місце протиставлення розсудку та розуму чуттєвості, ніж розрізнення між розсудком і розумом. Кант вказує на спільне для розсудку і розуму, не піклуючись про їх розрізнення. Показовими в дисертації є вирази на кшталт: «Все те, що суперечить законам розсудку та розуму» [ibid., S. 389]. Кант ніде не вказує, що саме він вважає законами розсудку, а що слід розглядати як закони розуму. Подекуди складається враження, що він взагалі не бачить різниці між ними. Тож ми маємо відзначити певну кантівську легковажність щодо використання даних термінів у зазначений період. Напевно така легковажність пояснюється, як вже вище зазначалося, лише тим, що Кант ставить собі за мету провести межу між світом, який сприймається через відчуття, та інтелігібельним світом. При цьому Кант не вдається до диференціації тих здатностей, через які відкривається інтелігібельний світ. Водночас Кант детально зупиняється на розгляді часу та простору як форм світу, який сприймається

через відчуття. У цей період легше визнати наявність у Канта не окремих понять розсудку і розуму, а про поняття розсудку і розуму разом, дозволимо собі навіть такий вираз: «поняття розсудку-розуму».

Спробуємо долучити до нашого аналізу ще декілька рефлексій, сучасних дисертацій, та порівняємо їх з останньою. Взагалі є досить важливим аналіз кантівських приміток, які містяться на сторінках Кантового примірника «Метафізики» Баумгартена; ці примітки увійшли у 17–18 томи академічного видання кантівських творів як Кантові рефлексії до метафізики. Тут не зайвим було б нагадати висловлювання Гаймзюта, згідно з яким джерело кантівського вчення про категорії лежить саме в онтології Баумгартена [Heimsoeth, 1970: S. 114]. Порівняємо два Кантових вирази, дисертації та з рефлексії 3930 (1769–1771), в яких містяться визначення метафізики. Дисертація: «Philosophia autem prima continens principia usus intellectus puri est METAPHYSICA» (Перша ж філософія яка містить принципи застосування чистого розсудку, є метафізикою) [AA, 1911: S. 395]. R 3930: «Philosophie über die Begriffe des intellectus puri ist die Metaphysik» (Філософія про поняття чистого розсудку є метафізикою) [AA, 1926: S. 352]. Ці два фрагменти приблизно належать до одного і того ж періоду: кінець 1760-х – початок 1770-х років. Цікаво, що як у дисертації, так і у вказаній рефлексії Кант пов'язує метафізику саме з розсудковим (*intellectus*) пізнанням, зокрема поняттями розсудку. Разом з тим збереглася Кантова рефлексія 4073 [ibid., S. 404], в якій стверджується, що «*notiones metaphysicae sunt conceptus rationis purae*» (поняття метафізики є поняттями чистого розуму). Ця рефлексія може вказувати також на Кантову звичку не розрізняти розум та розсудок. Водночас її аналіз здатен прислужитися при з'ясуванні специфіки Кантового ужитку термінів «розсудок» і «розум», відмінної від попередньої традиції. Адікес датує рефлексію 3930 другою половиною 1769 року, а рефлексію 4073 – першою половиною 1769 року. В цілому можна погодитися з Адікесом щодо того, що рефлексія 3930 є пізнішою за рефлексію 4073, на це вказує визначення метафізики, що міститься в R 3930. Воно є ближчим до визначення метафізики у дисертації, ніж у R 4073.

Наскільки суттєво змінилася ситуація з формуванням кантівського поняття категорії, а відтак із розрізненням між поняттями розсудку та розуму в цілому, на початок 1772 року, зокрема у листі до Герца? У цьому тексті, на відміну від дисертації, Кант узгоджує основні поняття розсудку-розуму не з законами ума (*mens*), а саме з основними законами розсудку. Гадаємо, говорячи чи то про закони ума (*mens*), чи то про закони розсудку, філософ був не до кінця свідомий того, що саме він має на увазі. Хоча Штекельмахер вважав, що у листі йдеться про «найвищі закони логіки» (*obersten Grundgesetze der Logik*) [Steckelmacher, 1879: S. 57]. Практика ужитку в XVII–XVIII ст. філософських термінів на позначення пізнавальних здатностей, – як-от розсудок, розум, ум тощо, – взагалі є дуже цікавою темою для дослідження. Складається враження, ніби чимало філософів того часу виявляли неабияку легковажність у цьому питанні. Така легковажність притаманна і Кантовому вживанню цих термінів у працях 1760-х – поч. 1770-х років. Деякі рудименти цієї легковажності ми знаходимо й у KrV, хоча остання постає як рефлексія щодо пізнавальних здатностей як таких та засвідчує суттєву увагу автора до використання згаданих понять. Можна припустити, що сам Кант усвідомив для себе цю проблему у середині 1770-х років. Значною мірою наслідком саме цього усвідомлення й є ті вигляд і структура KrV, які мають місце.

Отож, слід відзначити, що у листі до Герца від 21.02.1772 р. Кант говорить про поняття чистого розуму, а не розсудку. Кант у цьому тексті вперше офіційно вживає

термін «категорія», а також декларує той спосіб, в який хоче отримати повний перелік основних понять розуму, до речі – відмінний від майбутньої метафізичної дедукції категорій.

На початку 1770-х років Кант не тлумачив категорії як поняття розсудку. Він нерозрізненно живив терміни «чисті поняття розсудку» та «чисті поняття розуму». Окрім раніше наведених прикладів, це підтверджує дуже важлива для нашого питання рефлексія 4276: «Категорії є загальними діями розуму (Vernunft)» [AA, 1926: S. 492]. 1770-ті роки стали для Канта часом прояснення категорій саме як чистих понять розсудку. Не дивно, що у KrV філософ використовує терміни «категорія» і «чисте поняття розсудку» як синоніми, позаяк прояснення категорій саме як чистих понять розсудку і стало одним із головних результатів його досліджень 1770-х років.

II

Для нас особливу вагу має не лише аналіз становлення Кантового поняття категорії (чистого поняття розсудку), а відтак і самого поняття розсудку як пізнавальної здатності, але й аналіз тих переліків основних понять розсудку-розуму, які зустрічаються як у тексті дисертації, так і в окремих Кантових рефлексіях.

Візьмемо за основу перелік з § 8 дисертації: *possibilitas* (можливість), *existentia* (існування), *necessitas* (необхідність), *substantia* (субстанція), *causa* (причина) [AA, 1912: S. 395]. Кант не продовжує цього переліку у дисертації, проте дає зрозуміти, що він готовий його продовжити та вказати поняття, протилежні наведеним чи співвідносні з ними. Ці поняття Кант розглядає як поняття метафізики. Їх, за Кантом, слід шукати в природі самого розсудку. Вони отримані з законів, притаманних уму (*legibus menti*). В даному переліку ми фактично бачимо повний перелік четвертої та третьої групи категорій з ТК KrV, звісно без протилежних та співвідносних понять. Не вистачає також третьої категорії з третьої групи, а саме категорії спілкування.

Кантові рефлексії кінця 1760-х – початку 1770-х років, в яких містяться переліки основних понять розсудку-розуму, ми спробуємо порівняти з переліком понять у дисертації та ТК у KrV.

У R 3927 (приблизно кін. 1768 – поч. 1769 р.) Кант поміж раціональних основних понять перераховує ті, які виникають через природу розсудку, і то не шляхом «*abstrahendo, sondern iudicando*», тобто не через абстрагування, а через судження. Серед таких понять Кант вказує: «*Grundbegriffe der synthesis* (синтез), *Dasein* (існування), *Möglichkeit* (можливість), *Einheit* (єдність), *Sudstanz* (субстанція), *Accidens* (акциденція), *Relation* (відношення), *Nothwendig* (необхідність), *Zufällig* (випадковість), *Ganz* (ціле), *Theil* (частина), *Einfach*, *Zusammengesetz*, *Grund* (основа), *Folge* (наслідок), *Kraft* (сила), *Ursache* (причина)» [AA, 1926: S. 349]. Ця рефлексія та перелік, що у ній міститься, є цікавими відразу в кількох аспектах. По-перше, тут міститься перелік переважно третьої та четвертої групи категорій, а це підтверджує тезу про первісне формування кантівської ТК навколо категорій відношення та модальності. Ця ж тенденція спостерігається й у R 3930 та у § 8 дисертації, що, до речі, підтверджує позицію Райха щодо пріоритету титулу модальності та відношення над іншими. По-друге, такий перелік містить не лише категорії, але й титули категорій, а саме титул відношення. По-третє, цей перелік містить поняття, які стосуються різних підходів до класифікації, а саме поняття *synthesis* (синтез) і *relation* (відношення). Перше з них ми зустрічаємо у R 4246, де воно постає однією з трьох категорій, під якою містяться відповідні предикаменти, а друге є титулом

третьої групи категорій в ТК KrV. По-четверте, саме у цій рефлексії міститься натяк на метафізичну дедукцію категорій. У підсумку можемо сказати, що наявний у R 3927 перелік основних понять розсудку імпліцитно містить майже всі можливі кантівські підходи (принаймні два з них) щодо класифікації ТК, а у самій цій рефлексії знаходиться натяк на метафізичну дедукцію категорій.

R 3930 містить перелік, багато в чому подібний до переліку з R 3927. Поняття з першого Кант розглядає як приналежні до метафізики, точніше до онтології. Розглянемо цей перелік: «Die Begriffe des Dasein (Realität), der Möglichkeit, der Nothwendigkeit, des Grundes, der Einheit und Vielheit, Gantzen und Theile, des Zusammengesetzten und Einfachen, des Raumes, der Zeit, der Veränderung (der Bewegung), der Substanz und des Accidenz, der Kraft und der Handlung...» (поняття існування (реальність), можливість, необхідність, основа, єдність і множинна, ціле і частина, складне і просте, простір, час, зміна (рух), субстанція і акциденція, сила і дія...) [AA, 1926: S. 352]. У цій рефлексії самому переліку основних понять передують Кантові міркування про два види понять. Кант на початку рефлексії зазначає, що поняття можуть бути отриманні (abstahirt) або від відчуттів, або від законів розсудку. Поняття, які не можуть бути отриманні від відчуттів, Кант визначає як отриманні з законів розсудку. Він окремо зупиняється на ідеї простору, зазначаючи, що вона не може бути отримана з відчуттів, відповідно є поняттям чистого розсудку (notio intellectus puri). Кант відтворює в цій рефлексії спрощену аргументацію Лока. Кант сам міркує доволі спрощено: або – або. Поняття або абстраговані від відчуттів, або ні (й тоді вони є поняттями розсудку). Кантівське мислення можна виразити через строгу диз'юнкцію. Тож не дивно, що у переліку з цієї рефлексії поміж понять, які згодом постануть у ТК, ми зустрічаємо час і простір. Вони туди потрапили зокрема через спрощеність аргументування.

Подібне ми побачимо й у дисертації, тільки у ній Кант, з одного боку, говорить про поняття часу і простору як чисті споглядання, з іншого ж – про чисті поняття розсудку-розуму, які Кант теж не диференціює. Ми знову бачимо аргументацію чи мислення, яке можна описати через строгу диз'юнкцію: або – або. Таке мислення ми можемо поміж іншого пояснити локальним характером завдання, яке ставить Кант перед собою. Він ще не хоче чи не усвідомлює потреби в отриманні всієї системи пізнавальних здатностей та відповідних понять. Однак дисертація все ж містить новий крок в аргументації, цей новий крок щодо прояснення природи понять можна описати так: якщо поняття не отримане з відчуттів, то це не означає, що воно є обов'язково поняттям розсудку-розуму. Цей новий крок своїм результатом має прояснення часу і простору не як основних понять розсудку-розуму, а як чистих споглядань. Тобто в дисертації Кант, по суті, отримує результати, які він відтворить з певними додатковими нюансами у Трансцендентальній Естетиці KrV. R 3930 є пізнішою за R 3927, вона містить перелік основних понять, ближчий до переліку з дисертації. У R 3930 Кант послідовніше перераховує основні поняття, починаючи з трьох понять модальності, хоча, на відміну від попередньої рефлексії, включає поняття часу та простору.

III

Постає питання: коли Кант виробив принаймні остаточну концепцію ТК? Наголошуємо, не повну ТК, а саме концепцію ТК. Ми вважаємо, що це сталося не раніше 1775 та не пізніше 1777 року.

Спробуємо подати наші міркування в контексті дотичних до міркувань Тонеллі. Останній стверджує, що опрацювання категорій у Канта є головним процесом і що

таблиця суджень майже несподівано виникає після 1777 року, завдяки лише тоді відкритому особливому паралелізму суджень з категоріями. За Тонеллі, це не означає, що прийняті тоді форми суджень не мали зворотного впливу на опрацювання категорій [Tonelli, 1964: S. 147]. Ми не можемо погодитися з такою однозначністю щодо визначення того періоду, коли Кант відкрив паралелізм між категоріями і судженнями. Як видно з тексту Тонеллі, він переконаний, що такий паралелізм було відкрито лише після 1777 року, але у нас є підстави вважати, що це могло статися вже у 1775 році. Точніше, ми вважаємо, що фрагмент лекцій про «Філософську енциклопедію» [Кант, 2000: с. 62], в якому ми вбачаємо таблицю узгодження видів суджень і рубрик мислення, а по суті категорій, може відноситися до 1775 року, тоді як Тонеллі відносить даний фрагмент на період після 1777 року. Тож ми будемо дещо обережні і датуватимемо появу зазначеного фрагменту 1775–1777 роками.

Підстави стверджувати це такі: Кант протягом 1770-х років кілька разів читав курс лекцій з Філософської енциклопедії, а саме у 1771/72, 1775, 1777/78, 1779/1780 роках. Аналіз таблиці, яка міститься у даному фрагменті, не залишає сумніву, що вона не може відноситися до 1771/72 років, бо жодна Кантова рефлексія початку 1770-х років не містить переліку основних понять, який би мав таку упорядкованість, як таблиця фрагменту. Суттєва відмінність між цим фрагментом і таблицею 1781 р. щодо розуміння третьої категорії відношення не дозволяє нам відносити даний фрагмент до 1779/1780 років, отож залишається або 1775 або 1777/78 роки. Але наведене щойно зауваження щодо третьої категорії титулу відношення схиляє нас зупинитися саме на 1775 році. З додатковими аргументами, які наводить В. Васильєв, на користь датування даного фрагменту 1775 роком ми пропонуємо читачу ознайомитися самостійно [Васильєв, 2000: с. 610–611].

Але ми все ж не виключаємо можливості датувати даний фрагмент пізнішим часом. Для цього є певні підстави, проте поки-що прийнятнішим видається варіант з 1775 роком. Тож надалі ми називатимемо таблицю з даного фрагменту таблицею 1775 року. У ній Кант перераховує всю свою майбутню таблицю суджень 1781 року з відповідними рубриками мислення – категоріями, за винятком нескінченного судження. У цій таблиці ще мають місце певні відмінності від ТК 1781 року, які стосуються передовсім моменту, відповідного диз'юнктивному судженню. У таблиці 1775 року Кант говорить про ціле і частини як рубрику мислення, що відповідає диз'юнктивному судженню, натомість у ТК KrV диз'юнктивному судженню відповідає категорія спілкування (Gemeinschaft).

Німецьке Gemeinschaft в цьому контексті не легко передати українською. У третій аналогії досвіду KrV Кант сам роз'яснює сенс Gemeinschaft: «Слово Gemeinschaft у нашій [тобто в німецькій. – Ю.Ф.] мові є двозначним, воно може означати як *communio*, так і *commercium*. Ми послуговуємося ним у другому значенні, маючи на увазі динамічне спілкування [=взаємодію – Ю.Ф.], без якого локальна спільність (*communio spatii*) ніколи не могла би бути пізнана емпірично» [AA, 1911: S. 182]. Таке значення ми схильні інтерпретувати як синонім спільної роботи (*Zusammenarbeit*), взаємодії. В самій ТК 1781 року Кант так пояснює цю категорію: взаємодія між діючим і тим, що піддається дії. Те, що піддається дії, і пасивне не є одним і тим самим. Те, що піддається дії, також взаємодіє. Найбільшого клопоту Канту завдав саме пошук категорії, яка би узгоджувалася із диз'юнктивним судженням. Щодо категорії спілкування у §11 Трансцендентальної Аналітики KrV зазначено: її узгодження з відповідною їй у таблиці логічних функцій формою диз'юнктивного су-

дження не настільки очевидне (*in die Augen fallend*), як у випадку з іншими категоріями [ibid., S. 96]. У ТК 1781 року Кант, як нам видається, замінив «ціле і частини» з таблиці 1775 року на категорію взаємодії між діючим і тим, що піддається дії, під впливом міркувань, пов'язаних із третьою аналогією досвіду. Саме в них він перекласифікує рубрику мислення «ціле і частини», оскільки їй бракує динаміки.

Цим, мабуть, пояснюються Кантові роз'яснення щодо двох значень слова «Gemeinschaft» у тексті третьої аналогії. Таким чином Кант ніби фіксує своє раннє (1775 рік) і пізніше (1781 рік) розуміння даної категорії. «Gemeinschaft» у значенні *communio* (спільність, спільнота) відповідає первісному розумінню Кантом категорії спілкування як рубрики мислення «ціле і частини». Під впливом розробки вчення про трансцендентальну апперцепцію та вчення про основоположення, зокрема аналогій досвіду, змінюється Кантове розуміння категорій відношення як категорій динамічного відношення. Зокрема, змінюється розуміння третьої категорії у групі категорій відношення, тобто категорії спілкування, яка отримує значення *commercium*, тобто взаємодії, «взаємовпливу, реального спілкування [*commercium*] субстанцій, без якого емпіричне відношення у співіснуванні не могло би відбуватися у досвіді» [ibid., S. 183]. Попередні міркування до певної міри підтверджують позицію Германа Когена, згідно з якою саме таблиця основоположень є визначальною для кантівської таблиці суджень [Cohen, 1914: S. 73]. Отже, робимо ми висновок, і для кантівської ТК. Принаймні у контексті розглянутого щойно прикладу ми можемо з цим погодитися.

У таблиці 1775 року звертають на себе увагу ще кілька моментів. У ній Кант не використовує поняття «категорія», однак у нас немає жодних підстав не ототожнювати поняття «рубрика мислення» у таблиці 1775 року з поняттям «категорія» у KrV. У таблиці 1775 року загальному судженню відповідає рубрика цілокупність, тоді як у KrV загальному судженню відповідає категорія єдності.

Отож ми вважаємо, що вже у 1775 році Кант прийшов до ідеї метафізичної дедукції категорій, хоча він, можливо, ще не до кінця її сформулював. Ми вважаємо, що відкриттю ТК передують відкриття таблиці суджень, однак існують інші думки з цього приводу. Так, Т. Манеа схиляється до думки, що Кант спочатку все ж віднайшов ТК, і лише згодом відшукав відповідну для неї таблицю суджень, сформулювавши таким чином положення своєї метафізичної дедукції («Leitfaden»). Т. Манеа вважає неправдоподібним, що Кант, керуючись метафізичною дедукцією, нібито спочатку відшукав таблицю суджень, і лише потім – ТК, бо, мовляв, вже у докритичний період займався категоріями. Так, Манеа зазначає, що вже 1775 року Кант (в «Duisburgschen Nachlass») обговорює три категорії: субстанція, причинність, взаємність (*Reziprozität*), а також поняття: величина, модальність, відношення [Manea, 2004: S. 26]. З огляду на це ми можемо зазначити, що Кант навіть до 1775 року говорить про категорії і перераховує їх в більш ранніх рефлексіях, причому йдеться про значно більшу кількість, ніж три. Але ж ми досліджуємо не перелік категорій, а відкриття *системи* категорій. І тут має значення не стільки те, чи обговорював раніше Кант ту чи ту категорію у тій чи тій рефлексії, скільки те, чи пропонував він при такому обговоренні певні підходи до відкриття повної ТК або навіть певну класифікацію категорій. Саме на це слід звертати увагу.

Кант у різні часи вдається до різних спроб побудови ТК. У R 4276 (1770–1771) він будував таблицю, в якій за своєрідні титули слугували поняття: *Thesis, synthesis, hypothesis* [AA, 1926: S. 492], ці титули і розглядалися як категорії, які мають свої

предикаменти. Тобто Кант обмежував число категорій лише трьома. В цій же рефлексії предикаменти називано модусами категорій, тобто Кант не ототожнював «категорію» і «предикамент», на відміну від тексту K_rV, де має місце таке ототоження. У K_rV Кант протиставляє категоріям саме як предикаментам похідні поняття – предикабилії [Kant, 1911: S. 94]. Аналогічно до R 4276 Кант у R 4715 стверджує: «Ми маємо три категорії і їхні предикаменти» [ibid., S. 684]. У K_rV побудовано дворівневу ТК: маємо рівень субординації і рівень координації. Цей варіант ТК 1781 року містить чотири титули, кожен з яких в свою чергу містить три моменти, разом дванадцять моментів, тобто категорій. Саме останній варіант Кантової ТК, отриманий завдяки метафізичній дедукції категорій, видається нам найпотужнішим.

Можливо, поза нашою увагою залишилося багато аспектів, які заслуговували на неї при проясненні кантівського шляху до ТК. Проте за своєю природою будь-яка стаття має свої обмеження, а відповідно і недоліки. Разом з тим ми отримали певні результати, які варто підсумувати.

Кантів шлях до ТК ми поділяємо на три етапи:

I: 1746–1771 роки, неусвідомлений поступ до ТК; найважливіший крок: визначення часу і простору як чистих споглядань у дисертації 1770 року.

II: 1772–1774/75 роки, усвідомлений поступ до ТК, спроба отримання ТК, спираючись на основні закони розсудку; тобто первісно Кант виводить категорії за схемою *Gesetzt = Satz = Prinzipien der Logik* (закон = положення = принципи логіки); до цієї спроби виведення категорій він повертається у листі до Райнгольда від 19. 05.1789.

III: 1775–1781 роки, усвідомлений поступ до ТК, ТК отримується на основі метафізичної дедукції категорій.

Водночас маємо підкреслити, що ці етапи все ж не є чітко окресленими. Так, вже на початку 1770-х років у текстах Канта зустрічаються натяки на метафізичну дедукцію категорій, натомість у 1789 році мали місце спроби повернутися до раннього способу отримання ТК з основних законів логіки, тобто намагання перекласифікувати метафізичну дедукцію категорій K_rV чи навіть відмовитися від неї. Ми не можемо не погодитися з думкою Розалеса, який стверджує: «історичний внесок Канта у вчення про категорії полягає не в тому, що він ці поняття (категорії) відкрив, бо вони вже належали до відомих в традиції онтологічних понять, а в тому, що він поміж них відкрив, тобто вибрав, ті, які утворили цю найвищу систему, надавши водночас систематичну єдність всім іншим метафізичним поняттям» [Rosales, 2000: S. 76]. Кант дійсно обирав категорії для своєї ТК поміж онтологічних понять. Проте він не просто обирав їх у довільний спосіб, а, зрештою, все ж запропонував систему категорій, з якою можна не погоджуватися, яку можна критикувати, але яку, насамперед, слід зрозуміти. Це перша в історії філософії (і, можливо, навіть поки єдина) спроба послідовно обґрунтувати повноту ТК.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Васильев (2000): Васильев, В.В. «Примечания к первой части». В: *Кант, И. Из рукописного наследия (материалы к «Критике чистого разума», Opus postumum)*. [In Russian]. Москва: Прогресс-традиция, 2000, С. 594–681.
- Кант (2000): Кант, И. Из рукописного наследия... [In Russian]..., 2000, 752 с.
- Cohen (1914): Cohen, H. *Logik der reinen Erkenntnis*. Berlin: Bruno Cassirer Verlag, 1914, 612 S.
- Heimsoeth (1970): Heimsoeth, H. «Zur Herkunft und Entwicklung von Kants Kategorientafel». In: *Studien zur Philosophie Kants II: Methodenbegriffe der Erfahrungswissenschaften und*

- Gegensatzlichkeiten spekulativer Weltkonzeption. Kantstudien. Ergänzungshefte.* Bonn: H. Bouvier u. Co Verlag, 1970, S. 109–132.
- Kant=AA (1911): Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. III: Kritik der reinen Vernunft (2. Aufl. 1787). Berlin: Reimer, 1911, 594 S.
- Kant=AA (1912): Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. II: Vorkritische Schriften II, 1757–1777. Berlin: Reimer, 1912, 526 S.
- Kant=AA (1922): Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. X: Briefwechsel. 1747–1788. Berlin und Leipzig: Reimer, 1922, 559 S.
- Kant=AA (1926): Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. XVII: Reflexionen zur Metaphysik. Berlin u. Leipzig: Reimer, 1926, 745 S.
- Manea (2004): Manea, T. «Der Stammbaum des reinen Verstandes. Ein vergleichende Analyse des Kategorienproblems». In: *Kant Reader. Was kann ich wissen? Was soll ich tun? Was darf ich hoffen?* Hrsg. v. H.W. Ingensiep, H. Baranzke u. A. Eusterschulte. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004, S. 15–34.
- Rosales (2000): Rosales, A. Sein und Subjektivität bei Kant: zum subjektiven Ursprung der Kategorien. Berlin, New York: de Gruyter, 2000, 375 S.
- Sala (2005): Sala, G. Kant, Lonergan und der christliche Glaube. Festgabe zum 75. Geburtstag. Nordhausen: Bautz, 2005, 569 S.
- Schulthess (1981): Schulthess, Peter. Relation und Funktion: Eine systematische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung zur theoretischen Philosophie Kants. Berlin, New York: de Gruyter, 1981, 339 S.
- Steckelmacher (1879): Steckelmacher, M. Die formale Logik Kants in ihre Beziehungen zur transzendentalen. Breslau: Verlag von Wilhelm Köbner, 1879, 105 S.
- Tonelli (1964): Tonelli, G. «Das Wiederaufleben der deutsch-aristotelischen Terminologie bei Kant während der Entstehung der “Kritik der reinen Vernunft”». In: *Archiv für Begriffsgeschichte* 9, 1964, S. 233–242.
- Tonelli (1966): Tonelli, G. «Die Voraussetzungen zur Kantischen Urteilstafel in der Logik des 18 Jahrhunderts». In: *Kritik und Metaphysik. Studien.* Hrsg. v. F. Kaulbach u. J. Ritter. Berlin: de Gruyter, 1966, S. 134–158.

Стаття одержана редакцією 17.08.2014

REFERENCES

- Cohen, H. Logik der reinen Erkenntnis. Berlin: Bruno Cassirer Verlag, 1914, 612 S. [= Cohen, 1914]
- Heimsoeth, H. «Zur Herkunft und Entwicklung von Kants Kategorientafel». In: *Studien zur Philosophie Kants II: Methodenbegriffe der Erfahrungswissenschaften und Gegensatzlichkeiten spekulativer Weltkonzeption. Kantstudien. Ergänzungshefte.* Bonn: H. Bouvier u. Co Verlag, 1970. S. 109–132. [= Heimsoeth, 1970]
- Kant, I. From the manuscript heritage (materials to the «Critique of Pure Reason», Opus postumum). [In Russian]. Moscow: Progress-Tradition, 2000, 752 p. [= Кант, 2000]
- Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. II: Vorkritische Schriften II, 1757–1777. Berlin: Reimer, 1912, 526 S. [= AA, 1912]
- Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. III: Kritik der reinen Vernunft (2. Aufl. 1787). Berlin: Reimer, 1911, 594 S. [= AA, 1911]
- Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. X: Briefwechsel. 1747–1788. Berlin und Leipzig: Reimer, 1922, 559 S. [= AA, 1922]
- Kant, I. Gesammelte Schriften. Bd. XVII: Reflexionen zur Metaphysik. Berlin u. Leipzig: Reimer, 1926, 745 S. [= AA, 1926]
- Manea, T. «Der Stammbaum des reinen Verstandes. Ein vergleichende Analyse des Kategorienproblems». In: *Kant Reader. Was kann ich wissen? Was soll ich tun? Was darf ich hoffen?* Hrsg. v. H.W. Ingensiep, H. Baranzke u. A. Eusterschulte. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004, S. 15–34. [= Manea, 2004]

- Rosales, A. Sein und Subjektivität bei Kant: zum subjektiven Ursprung der Kategorien. Berlin, New York: de Gruyter, 2000, 375 S. [= Rosales, 2000]
- Sala, G. Kant, Lonergan und der christliche Glaube. Festgabe zum 75. Geburtstag. Nordhausen: Bautz, 2005, 569 S. [= Sala, 2005]
- Schulthess, P. Relation und Funktion: Eine systematische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung zur theoretischen Philosophie Kants. Berlin, New York: de Gruyter, 1981, 339 S. [= Schulthess, 1981]
- Steckelmacher, M. Die formale Logik Kants in ihre Beziehungen zur transzendentalen. Breslau: Verlag von Wilhelm Kōbner, 1879, 105 S. [= Steckelmacher, 1879]
- Tonelli, G. «Das Wiederaufleben der deutsch-aristotelischen Terminologie bei Kant während der Entstehung der "Kritik der reinen Vernunft"». In: *Archiv für Begriffsgeschichte* 9, 1964, S. 233–242. [= Tonelli, 1964]
- Tonelli, G. «Die Voraussetzungen zur Kantischen Urteilstafel in der Logik des 18 Jahrhunderts». In: *Kritik und Metaphysik. Studien*. Hrsg. v. F. Kaulbach u. J. Ritter. Berlin, 1966, S. 134–158. [= Tonelli, 1966]
- Vasiliev, V.V. Notes to the first part. In: Kant, I. From the manuscript... [In Russian]..., 2000, P. 594–681. [= Васильев, 2000]

Received 17.08.2014

Yurij Fedorchenko

Kant's Way to the Table of Categories

The article focuses on the formation of Kant's table of categories. The author argues that the formation of the Kantian notion of category is closely connected with the Kantian distinction between reason and understanding as cognitive capacities which Kant had not clearly distinguished for a long time, and the Kantian reinterpretation of the nature of cognitive capabilities. The author shows the three stages of Kant's way to the table of categories and substantiates the assumption that Kant came to the idea of a metaphysical deduction of the categories as early as 1775, i.e. six years before its presentation in «Critique of Pure Reason». The author argues that Kant had two alternative approaches to the justification of the completeness of the table of categories: the inference of the table of categories on the basis of the laws of logic and metaphysical deduction of the categories, whereas in the text of «Critique of Pure Reason» Kant expounded only one approach (metaphysical deduction) with which he was not quite satisfied.

Yurij Fedorchenko, PhD in philosophy, independent educational consultant

Юрій Федорченко, кандидат філософських наук, незалежний освітній аналітик-консультант

Юрий Федорченко, кандидат философских наук, независимый образовательный аналитик-консультант

e-mail: fedorchenko_jura@ukr.net
